



Stynede hvidpile. Maleri af J. Th. Lundbye: »Et Boelsted«, 1847. Statens Museum for Kunst.

samles om sommeren pilekviste til ildebrændsel (30). – Man tænder lyng og vidjer, når en ræv skal ryges ud (VJylland; 55). Trøsket pileved anvendes i fyrstøj (56), hyrdebørn bruger det, når de tænder ild (ØJylland; 57). I fyrstønden (glødfadet) ligger ofte piletrøske (NFyn; 32). – Trækul af forskellige pilearter er gode til krudt (58), som da giver højt knald (59); de anses for bedst til pasteltegning (60).

Hvidpilens bark bliver i dyrtid anvendt til brød (27). – Grønland (Smith-Sund): tykke pilerødder tygges og saften suges ud; rodbarken spises med spæk; friske unge blade lægges over kogt kød og spises med dette som salat; bladene koges til en suppe; hunrakler samles og efter at hår og frø er fjernet, æltes de med spæk til en slags tygge-gummi (30).

De tørrede blade giver en te-erstatning (Anholt 1760; 61), som man krydrer med kanel eller krydder-nellike (SFyn; 62). – Af hvidpilens rakler kan destilleres en vederkvægende drik (62b)

og et vellugtende vand (63). – Bladene kan bruges som erstatning for humle, »men øllet bliver usundt deraf« (1); forsøg med den indre bark (basten) giver et bedre resultat (64).

Unge skud og bladene af krybende pil samlet om efteråret er et godt vinterfoder til geder og får og bliver i vestjyske klitegne brugt som fårefoder (65). Grønlands pilearter spiller en væsentlig rolle som vildtfoder og afskårne, tørrede kviste som fårefoder, især om vinteren; hver sommer samles talrige bådlaster, f.eks. i Juliane-håb-distriktet (66).

Pilerod med mange trævler og som har groet ved vand bindes til pæl i fiskerige damme, æggene lægges da mellem trævlerne, og når de er udklækket, kan man svøbe roden i et klæde og bære ynglen til et andet sted (67).

Bladene bliver som duftgiver strøet på gulvene (1500-t; 68). – Kviste dyppet i tjære lægges i muldvarpens gange for at fordrive dem (ØHannerred; 62). – Bikuben bliver indvendig gnedet

med grønne pileblade, så søger sværmen til den (69).

Barken af hvidpil farver grønbrunt (62), alunbejset uld og silke kanelbrun (63), kogt med alun farver den uld og silke cinnoberrød (70). Sejpi-lens bark farver linned sort, vismutbejset uldtøj abrikosgult, med barken af gul pil kan farves smukt gult, det samme gælder rødpilens bark (71); barken af femhannet pil (*Salix pentandra*) farver gult (27), forskellige nuancer af meget holdbart brunt og gråt (72), dekokt med mandel-pil (*Salix amygdalina*) og vitriol giver sort farve (27), skørpilens rod purpurrødt (73), påskeæg farves røde med afkog af roden (74).

I pilebark findes ca. 10 pct. garvestof; til garvning er anvendt bark af krybende pil, hvid- og seljepil, hele læs bark køres til skindberederne i købstæderne (Holstebroegnen 1776; 75), sine steder på Fyn sælges den til handskemagerne (76); seljepilens bark bruges af jyske, især Haderslevs handskemagere (77), man mener, at den særlige duft ved Randers handsker skyldes garvningen med pilebark (78), sml. kalmus bd. 1. »Han skal til Højsmarke [nøgen egn] og hente pilebark« (79).

Bark- (bast-)strimler af pil skal i hedenold have været benyttet som galgestriker (80). I en landsbylov 1638 på Als forbydes det at holde kvæg i pilebarkstøjr (81). Efter 1900 bliver »pileuld« (taver af bark anvendt til garvning) brugt til håndvævede tæpper; under 2. verdenskrig gøres forsøg med barkens bast som spinde- og bindemateriale og heraf væves dørmåtter og tæpper (82). – Børn bruger pilens barkstrimler som primitive piskesnerte (VLolland).

Anvendelsen i børnelege er omtalt s. 62. Guldpil har fra ældre tid været plantet i haver (83), skørpil ved spadserestier (62).

Stolper o.a. hustømmer af pil var bløde og løse, hertil sigter måske rim som: den, der bygger af elle og pile, får hverken ro eller hvile; den, som hader hyld og elsker pile, han kan flytte og aldrig hvile (84). – En larve eller et insekt *æven* holdt til i pilens ved, man kunne få bulne (*æve-blæste*) hænder af at kløve gammelt pilebrænde (32).

Frøulden af pil og poppel kan bruges til »stopning på underforet og mellem silketøj, kattun og andet«. Deraf kan også spindes lysegarn og snos væger, »der er lige så gode som dem af bomuld. Ligeledes kan man blande denne uld med dun og bruge den til adskillige udstopninger« (85). Fnuggene er en »indenlandsk bom-

uld – lettere og finere end den persiske og cypriske og næsten lige så lang« (86). »Man har meget anprist denne låd, ja endogså sat den ved siden af den fineste bomuld og er den især ypperlig som vat til stukne sager såsom sengetæpper, mellemfor og deslige ... Den har lighed med edderdun og kan, blandet med sidste, bruges til at udstoppe dynevår, og blandet med den i handelen bekendte bomuld skal der af samme kunne forarbejdes pæne stoffer« (87), endvidere strømper, huer etc., med hareuld hatte (88). Pileuldens anvendelse til lampevæger har man sat i forbindelse med navnene *væger*, *vægger* etc. (s. 48f) til huntræer (89).

LITTERATUR: (1) 696 363f; (2) 697 128; (3) 739 1,412,419f; 398 1806,873 og 1821,991; 379 1955,324; 328e 116; 634 13933; 546 51; 308b 116; (4) 519 92; (5) 995 86; (6) 228e 3,262f; 308b 269; (7) 379 1955, 323; 634 15149; (8) 452 264; (9) 194 3,1790,203, 205; 739 1,1796,403,406,421,423; 398 1806 864,876f; 699 46; (10) 941 70; (11) 739 1,406; 398 1806,867; 512 1873,179; 418 133; (12) 873 131f; (13) 353 9; 941f 63; 308b 269; 549 12; (14) 865 74,102,145; (15) 1007 1893,98 (o. 1850); 806j 83; (16) 278 1,1928, 169,186; (17) 308b 109f,112,116,269f; (18) 1007 1896, 103; (19) 488f, 1,57 sml. 228e 1,160; (20) 339 298; 634 12456 (o. 1890); (21) 297c 79; (22) 146 6,63; (23) 250d 114; (24) 1012 1930,72,92f; (25) 941f 57;

Frøuld fra pil og poppel anvendtes som væge i olielamper. Foto: Dansk Folkemuseum, Brede.



941 70; (26) 653 1802,213; 398 1806,863; 488 5, 1881, XVI; 1007 1896,103; 297c 48 (Fyn o. 1870); 941 19; 1012 1929,316; 546 13,1925,66 (NFalster); (27) 739 1,403f,405,411,423; (28) 924 1,1798,341; (29) 739 1,415; 86 9,1864,49-55; 191 2,35; (30) 299 24, 1918,307; (31) 739 1,403f,416f; 398 1806,864, 868,874 og 1837, 294; 969g 21; 512 6,1873,179; 1007 189b 103 (SFyn); (32) 760 60,152,255,413,631; (33) 942 37f (1700-t); 194 ny rk. 1, 1808,127; (34) 546 10,1922,48; (35) 57c 2,210; (36) 488 5,1881, XVI; (37) 941b 134, 941f 192f; (38) 252 48,1959,91; (39) 546 30,1942,59; (40) 995 17 jf. 35,86; (41) 519 97; (42) 696 363f; 194 3,1790,205; 739 1,417,423; 398 1806,868,874,877 og 1837 294; 308b 269; (43) 1008 14,1923,87; (44) 308b 269; 865 26; (45) 549 38,88; (46) 942 22 (1700-t); (47) 941b 141f; (48) 339 242; (49) 739 1,466; 718 1837,44; (50) 449 1937,18; (51) 194 3,203; 398 1806,874; (52) 309 407; 599b 2,283; (53) 969 17 og 969c 24; 739 1,414; (54) 194 3,1790, 203; 739 1,423 jf. 696 363f; (55) 1002 102; (56) 951 1796,32; (57) 1007 1900,58; (58) 194 3,1790,203, 205; 969g 21; 739 1,417; (59) 328f 2,127; (60) 696 363f; 182 3.2,1805,67; (61) 488g 3,36 og 5,52; (62) 634 19132,19105; (62b) 194 3,1790,203,205; (63) 739 1,406,423 jf. 415; (64) 653 1802,154; (65) 696 363f; 969 17; 739 1,414; 107 (Fanø); (66) 315 1955,147, 330-35; (67) 670 (tillæg) 1,1801,63f; (68) 931 2,305; (69) 451b 51; 317 51; (70) 576 4,1799, 410; (71) 739 1,406,411,416f; 398 1806,863,867,874; (72) 525b 14; (73) 194 3,1790,205; 576 4,1799,410; 398 1806,868; (74) 969f 1800,86; (75) 328 1,83; (76) 194 ny rk. 1,1808,127 jf. 969g 21; 398 1806,874; (77) 739 1,416, 419f; 969f 100; (78) 919 5.3 1876,469f; 794 3.5 1906-08,462f; (79) 488d 486; (80) 716 212; (81) 806e 240f; (82) 44 186; 430b; (83) 398 1837, 294; (84) 488g 1,40; (85) 43 1780,32 jf. 322 1805, 136; (86) 739 1,417; 398 1837,305; (87) 718 1837,43f; (88) 739 1,405,423, 398 1806,865,877; (89) 919 5.3 1876,472; 228e 3,1108 jf. 689 2,519,521.

PILEFLØJTER O.A. LEGETØJ

Når »barken kan gå« om foråret, skærer drenge fløjter:

Solen føles usynlig blid, · det er pilefløjternes tid: · bagved hvert gårde på en sten · sidder en dreng og skærer sig en. *Sophus Claussen* (1).

På Fyn skal den helst være af rødpil (2). – Først skæres et hak gennem bark og ved over pindens skråt afskærne mundstykke, derefter et ringsnit i barken ca. 10 cm herfra; med knivskaffet bankes barken løs og fjernes med et drejende tag. Førstnævnte hak uddybes til lydhullet og der snittes en luftkanal på mundstykkets øvre kant; pinden fugtes med spyt og barkcylinderen påsættes. Instrumentet kaldes foruden pilefløjte

en *luj* (lur) Jylland, *blærre* Sønderjylland (3), *hvisselepibe* Jylland (4), *hvislepil* Fyn (5), *brøle* og *kobrøler* Fyn, *pipper* Falster (7).

Tværfløjten skæres af længere gren og har større afstand mellem blæse- og lyd hul, barken løsnes kun fra blæsehullet til grenens tyndere ende, og fløjten blæses fra siden. Veddet fra blæsehul til enden kan også være fjernet og barkrøret lukkes da med en træprop (8). I *blokfløjten* (4) eller *basunen* (Guldborg F) kan prop-pen bevæges frem og tilbage, så tonehøjden ændres; på den lignende *nattergal* (9) er i lydhullet anbragt en ært, lille kirsebærsten, hydlemarvskugle (5) eller lidt vand, så fløjten »klukker«. En *dobbeltfløjte* (4) eller *dobbelt bomfløjte* (5) har to lydhuller om midtstillet blæsehul.

Mens der bliver slået på barken, siger drenge på Fyn:

Banke, banke hvislepil, · i fjor (eller: i går) gik du i stykker, · i år (i dag) skal du holde (10).
Banke, banke hvislepil, · banke, banke fløjte (5, også Jylland 11).

En tjenestekarl i VSjælland lærer o. 1870 drenge, at det giver held med fløjteskæringen, hvis de først spytter på grenens afbrækkede ende (12).

Af barkrøret dannes *skræmer* Jylland (11) eller *skræler* MSjælland (13); det skræbes tyndt i den ene ende og vibrerer, når der blæses kraftigt i den anden. *Skalmejen*: på en lang tyk gren skæres et spiralsnoet barksnit, barkstrimlen pilles af, snos kræmmerhusformig sammen og hæftes med torne til et kortere rør, en *brumlebasse* Tåsinge (11); en skræme (se ovenfor) sættes i tragtens spids, luftstrømmen giver da en brummende eller skrattende tone, forstærket af hulheden (jyske hyrdebørn og på Fyn; 14).

Drenge bruger ofte rette pilegrene som lanser, kastespyd, flitsbuer og pile. Af små kløvede pinde laver de cykelklemmer (Lolland; 15). Lille tynd kvist giver en *pisling*, *svippert* eller *jage til vands kæp*; piskeskaffet kan være en pilegren (NSjælland; 16).

Børn leger, at de uudsprungne rakler er gæslinger o.a. husdyr (17). Blade af pil og poppel hæftes med fyrrænåle sammen til Bibelens »evalbælte« (NJylland; 18).

LITTERATUR: (1) 131 35 jf. 435b 62f; (2) 760 375; (3) 919 5.3 1876,470; 605 42(1841); 228e 1,94; (4) 488l 677; 228e 1.709; (5) 635 17/4 1931; (6) 760 375; 634 14741; (7) 308b 134; (8) 488l 677; 418 183; (9) 488l 677; 760 375; (10) 783b o. 1875; (11) 228e tb. 232 jf. 3,328 og 351 1901,244f; (12) 1010 13,1925,36; (13) 418 183; (14) 488l 678; 228e 3,227;

LÆGEMIDLER

Harpestræng o. 1300: knuste pile- og katostblade på sår; saften i næsen mod hovedpine; sår-lægende; brændt pilebark blandet med eddike fjerner vorter; saften for blodflod, barkens saft styrker synet; indtages saften af grønne grene og af frøene hindres konception (1).

Begyndelsen af 1400-t: knuste blade blandet med salt gnides på ansigtet for hovedpine; knuste frø fæster løse tænder; frøene eller rødder og løvbærende kviste knuses og lægges på syge øjne, i øvrigt sårlægende; bladene med hvidvin og gammelt flæsk varmes i pande og bindes på kind for tandsmerter; bladsaften blandet med baldrian eller mellembarken og veddet gnides eller bindes på bulne læber og hævet strube; for miltilidelser drikkes barken kogt med vin (2).

Christiern Pedersen 1533: pileknopper blandet med åkande- (nøkkerose?) blomster og olivenolie gnides på hoved for hovedsmerter (6a), blad-saften dryppes i øre for øresygdomme (11b), knopper kogt i vand, vin eller øl drikkes for mavelidelser (31a, 39b), bladene kogt med due-møg i vand til fodvask mod diarré (41b), rod-barken kogt i vin eller øl til dampbad mod for stærke menses (67b), samme stødt med rosen-

olie som plaster på podagra (76a), kogte blade lægges lunkne på maven for koldfeber (77a), knuste blade som blodstillende omslag på sår (79a), bylder dryppes med surdej, der har ligget i lud af ege- eller piletræ (81b), er patient med koldfeber (malaria) sengeliggende, lægges grønne pileblade omkring sengen, han skal lugte til dem og bade hænder og fødder i et dekokt af bladene (84b).

Simon Paulli 1648, 128f, 138: kranse af pileløv hængt om seng virker søvndyssende på dem, som er »rasende eller plaget med den hidsige kolde-syge« (malaria); for søvnløshed anbefales et fodbad af bladene. Mænd og kvinder, som vil holde sig slanke, bør sidde i badekar fyldt med dekokt af bladene, der virker indtørrende. Frøulden bruges til at stille blod. Trækul af pil blandes i tællelys, hvormed røges mod pest og ildelugt.

Unge løvbærende skud af skørpil forfrisker luf-ten i sygeværrelser; af blomsterne på ægyptisk pil (*Salix aegyptica*) destilleres et kølende og styrkende lægemiddel (3). Barken af mandelpil indeholder et sammensnerpende stof, udtræk modstår forrådnelse i lang tid (4).

Flere arters tørrede og pulveriserede bark er anvendt mod feber, koldfeber (malaria) i stedet for kinabark (5), en stærk te af inderbarken er god mod feber, brystsyge og kuldegysninger (Thy o.



Læge tilser febersyg patient.
Tegning af Wilhelm Marstrand.

1890; 6). Pilearter med glinsende blade (især skørpil) kaldes *feberpile* (7).

De knuste blade dræber indvoldsorm og er givet for diarré, dysenteri, fluor albus, koldbrand m.m., et dekokt heraf til styrkende bad for svage børn, et ekstrakt mod lungesår (8). Åbne sår bades med te af barken (Fanø o. 1880; 9); bladene tygges for sår i munden (VJylland; 10), afbarket kvist lægges mellem sædemusklerne mod hudløshed (Ærø; 11). Frøfnuggene stiller blod (12).

Barksaften (13), brændt og knust bark eller trækul af pil blandet med eddike fjerner vorter (14), ligtorne og skæmmende hårvækst (15).

Dekokt af »gæslingerne« bruges til omslag for øre- og tandpine (NVSjælland; 16); man tygger pileblade mod tandmerter (Langeland o. 1900; 17); tørret pilebark giver et tandrensende pulver (18).

»For raseri og forvildelse« bades hovedet med afkog af pileøv (15). – Dekokt af bladene skal være drukket mod fedme (19). Mod »utilbørlig kærlighed« skal begge køn drikke vinudtræk af et knust blad fra hvert sit piletræ (20) sml. s. 69. Barken er anført i farmakopeen 1732, 32.

En syg ko bliver rask, hvis den vil æde pileblade, ellers dør den (21). Æder den seljepil, bliver huden mere hård og fast (22). Koen får en broget kalv, når den drikker vand af et trug med

pletvis afbarkede pilegrene, før den kommer til tyren (Brandt; 23), jf. 1. Moseb. 30, v. 37ff.

Femhannet pil (*Salix pentandra*) nævnes blandt råd for hestens øresygdomme; giver man den pileblade på foderet, får den ikke indvoldsorm (24). Hingstens kønsdrift kan vækkes med pile-rakler på foderet (25).

Når fårene kommer på stald, skal de først have bregnerødder at æde og malurt kogt i pilevand (1700-t; 26). Barken er givet mod fårets ikte-syge, et dekokt for diarré (27).

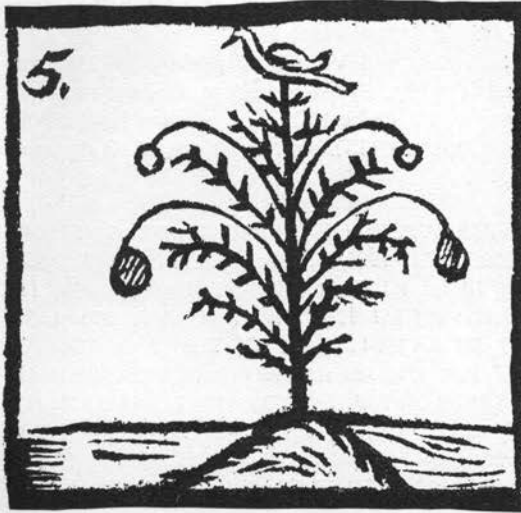
LITTERATUR: (1) 343 35,88 jf. 170,276; (2) 15 5,8,9f,20,35,37f,50,86; (3) 194 3,1790,205; (4) 398 1806,864; (5) 194 3,1790,203; 739 1,405,407f,416, 423; 398 1806,864f, 868; 718 1837,44; (6) 634 17630; (7) 919 5.3 1876,468f; 438 363; (8) 739 1,407f,423; 398 1806,865,868; (9) 494 339; (10) 328f 1,43; 634 12057; (11) 477b 57; (12) 718 1837,44; (13) 186 28; (14) 217 31; 327 15; (15) 488 o 171,211; (16) 161 1906/23:294; (17) 634 12680; (18) 750 170; 83 43; (19) 820; (20) 328f 1,33; (21) 830 4,1885,55; (22) 919 5.3 1876,472; (23) 328e 141f; (24) 83 55,74; (25) 830 8,1887,45f og 12 1889,30; (26) 83 295; (27) 83 284f.

»PALMER«; BYTRÆ

Nogle folkelige navne (s. 49) skyldes, at de raklebærende kviste i den katolske tid blev benyttet som »palmegrene« på palmesøndag, i

Seljepil, hanrakler. (PAA).





Fastelavnsris. Træsnit fra gammel almanak. Det kgl. Bibliotek.

processioner og til kirkens udsmykning (1). »På palmesøndag eller ved den tid udsmykker drenge sig nogle steder i Jylland med det unge løv af denne pil [seljepil], som de kalder *palmvidjer*« (2), sml. s. 49.

Mange hjem sætter knoppe pilegrene i vand, så de kan springe ud til palmesøndag:

Jeg bryder pilens kviste · til vasen på mit bord
· · det er de søndagspalmer, · som vokser her
i nord. *Johannes Jørgensen* (3).

En pilekvist blev brugt som fastelavnsris (Møn) og langfredagsris (Lolland) (4). Gæslingegrene er en stor salgsvare navnlig ind under jul; rակleknopperne klæbes på hjerte- eller korsformede skalabeloner til gravsteder.

I Strøby (Stevns) blev »majbækpilen« hver St. Hans aften pyntet med krans (5). – I Holmsland klit bandt esepigerne (som satte orm på krogene) af pilegrene med udsprungne rakler en krans, der blev kastet over hovedet på en hjemvendende fisker eller folk, som kom efter fisk – den eller de, som fik kransen, måtte købe sig fri med penge, for hvilke man holdt et gilde: kransøl, kransbojle (6).

Når der blev bedt til gilde, gik gårdens unge pige med en afbarket pilegren skjult i et tørklæde, og hvor hun kom, lagde man nøje mærke til, om hun stillede kæppen fra sig – dér skulle være barselgilde inden nytår. Havde pigen fundet et passende sted, stak hun kæppen op i tag-skægget eller smed den fra sig, men opdagede man det i tide, kastede beboerne den efter hende (7).

Fruen på Knarregård i Ibsker plantede et piletræ for hvert barn hun fødte (8).

En gammel pil (eller poppel, s. 79) var til 1870'erne *majtræet* i Strøby (9), sml. ovenfor, en »gråpil« (formentlig sølvpil, *Salix alba sericea*) i Øster og Vester Ulslev; i Holeby blev danset omkring træet (10), ved Vordingborg plantede man en pil (11), Havnelev og Hellested havde en »majpil« (12). Errindslevs *midsommertræ* var en »gråpil«, som man dansede om (13), i Rå blev det til midsommerfesten pyntet med blomster og kulørte bånd (fældet 1876; 14, nyt træ plantet 1942); Frejlev havde et pære- og to piletræer som midsommertræer, St. Hans aften hængte ungdommen krans i kronen og dansede. Til 1870'erne var Krønges midsommertræ en pil eller poppel (15), sml. hestekastanie bd. 3.

Som *bystævnetræ* kendes pilen fra Brarup og Hellested på Stevns (16) og Sdr. Ørslev på Falster indtil 1883 (17); i Snøde på Langeland var bystævnet en gammel hul pil, drenge morede sig med at dratte ned i stammen og krybe ud af et hul forneden (18).

LITTERATUR: (1) 969g 22; 969f 101; 19 47; 228e 2,780f; 65 6/4 1930; 854, 1971, 13–22; (2) 739 1, 1796,417; ; (3) 463j 18; (4) 161 1906/23: 620; 549 158; (5) 161 1906/35c: 525; 1009 20,1931,99; (6) 228b 289; 228e 2,290; 806h 87; (7) 161 1906/23: 221 jf. 466b 108f; 760 327; 624c 295ff,420; 941e 96; 228e 2,635, tb. 166 jf. 319; (8) 449 1938,43; (9) 1009 11,1922,25; (10) 546 24,1936,140; (11) 161 1906/46: 614; (12) 159 1930,114; (13) 488g 4,91; (14) 546 25,1937,111f; (15) 549 161; (16) 306 2,1962,50; 159 1930,114; 1009 ny rk. 1,1939–42,179; (17) 546 1944,430; (18) 806f 161.

NAVNGIVNE PILETRÆER

Adam og Eva, to store hvidpile plantet 1770–73 ved Herstedvester; Eva væltede 1926.

Allikepilen i skel ved Allikegård mellem Sneslev, Farringløse og Ringsted sogne; en mand skulle henrettes, han stak sin pilekæp i jorden og erklærede, at hvis den groede, var hans uskyld bevist (1).

Baronens Støttestav, stor og tyk skørpil i Lodskov ved Vognserup, Kundby sogn; baron Løvenskjold skal her have støttet sig til sin pilekæp, så den sank dybt i jorden, han lod den stå og den slog rod; forsvundet o. 1916 (2).

Brændevinspilen, som havde meget tyk stamme, stod s.ø. for Stensgård i Vestermarie ved vejen fra Almindingen til Rønne; her gjorde skovgæsterne holdt og fik en dram (3), sml. eg bd. 1. *Carstensens Pil*, se Napoleons Pil.